

Chenggang XU

A gondolat erejével című könyv és a gondolat útja

Barátom, Kornai János életműve és eredményei¹

A *gondolat erejével* című könyv ajánlásában a következőket írtam:

„Kornai János a magyar politikai és gazdasági szocializmus építője, bírálója és megreformálója, a szocialista gazdaság reformjának úttörője, a közgazdaság gondolati történetének egyedülálló elméleti szakembere. *A gondolat erejével* című memoárja emberközeli módon, mesteri fokon és tudományos alaposággal tárja fel a gazdasági reform, valamint a rendszerszintű és intézményi változások folyamatait és törvényszerűségeit. Kornai az egyetlen olyan közgazdász, aki mind a neo-klasszikus és az új intézményi közgazdaságtanban, mind pedig a tervezés, a reform, és a rendszerváltás területén úttörő gondolatokkal tudott szolgálni. A könyv olyan klasszikus mű, amelyben a rendszerváltás és közgazdaságtani gondolkodástörténet is nyomon követhető.”

Úgy vélem, hogy a közgazdaság, de legfőképpen az átmeneti gazdaság iránt érdeklődők többsége a mű elolvasása után egyetértene az ajánlásban leírtakkal. Az alábbiakban Kornai János tanítványaként és barátjaként egy másik szemszögből mutatok be egyes tényeket, valamint ismertetem saját nézeteimet is. Az itt bemutatott személyes értelmezések némelyikét magával Kornaival is megvitattam. Az írásomban előforduló esetleges tévedésekért egyedül engem terhel a felelősség.

Kornai professzor tudományos munkássága széleskörű, sokrétű és mélyreható. Erről a memoár is beszámol, de korántsem kimerítően.

Nem mindennapi gyermek- és ifjúkorban volt része: zsidó családból származott és sok családtagját veszítette el a második világháborúban. Ő megmenekült a náci kivégzések elől, és ez az élmény meghatározónak bizonyult, hiszen miután a Vörös Hadsereg felszabadította Magyarországot, belépett a kommunista pártba. Erős hittel és áhítattal fordult a kommunizmus eszméi felé. Ugyanakkor már nagyon fiatalon részt vett a szocialista rendszer megreformálására irányuló első kísérletben. Bár az 56-os magyar forradalmat kegyetlenül elfojtották a szovjetek, az mégis fontos hatást gyakorolt a reformmal kapcsolatos gondolkodásmódra.

Az elvetélt reformkísérlet jelentősen befolyásolta Kornai egész későbbi életét. Többek között azért, mert már nagyon fiatalon fontos szerepet játszott a reform gondolati hátterének kialakításában, (ez volt az első reformkísérlet az egész szovjet blokkban), hiszen addigra már szisztematikusan kutatta a központosított tervgazdasági rendszer

¹ Köszönet illeti Xiao Mengtet és Cheng Mingxiat az írás megszületéséhez nyújtott segítségért.

súlyos problémáit. Ekkor jelentette meg első művét *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* címmel. A könyv nemcsak az akkori Magyarországra, hanem a tudományos és döntéshozói körökre is befolyást gyakorolt, és jelentősen hozzájárult Kornai saját tudományos fejlődéséhez is.

Elmondható tehát, hogy egész tudományos pályája szorosan összekapcsolódott a szocialista rendszer elemzésével. A kommunista országok közül Magyarország volt az első, amely 1968-ban teljes körű gazdasági reformra vállalkozott. Kornai pedig e figyelemreméltó szocialista reform tervezőjeként az egész reform mögött rejlő gondolati rendszert befolyásolta.

A szocialista rendszerről szerzett átfogó ismeretei segítségével jelentősen hozzájárult a magyar gazdasági reform átgondolásához. A közgazdaságtan elméleteiben elért eredményeit a nemzetközi szakmai körök már a 60-as években elismerték. Elmondható, hogy ő volt az első nemzetközileg elismert, szocialista országbeli közgazdász, aki alapos kutatásokat folytatott a központi tervezés hiányosságairól, és nagymértékben hozzájárult a közgazdasági elméletek fejlődéséhez.

Kornai egyik legkiemelkedőbb eredménye a tervgazdaságról alkotott elmélete, amely a közgazdaságtan egyik központi elemének tekintett általános egyensúlyi elmélet megfordítása. Az általános egyensúlyi elmélet megértéséhez ismerni kell annak tükörképét. A piacgazdaság tükörképe a tervgazdaság, melynek kutatásában a Kornai-életmű a legjelentősebb. Nemcsak elméleti szinten, hanem a tervgazdasággal kapcsolatos reformok és az időközben felmerülő problémák megértésében is útmutatást nyújt. A Kornai által később bevezetett fontos elméletek és fogalmak, mint például a hiánygazdaság, a puha költségvetési korlát stb., mind szoros kapcsolatban állnak korai eredményeivel. Az említett fogalmak és elméletek Kornait a gazdasági átmenet nemzetközileg legnevesebb közgazdászává emelték. Gondolati rendszere mind Kelet-Európa, Közép-Európa, a volt Szovjetunió országaiban végbemenő átalakulásra, mind Kína reformfolyamataira jelentős hatást gyakorolt.

Itt külön ki kell térni a gazdasági átalakulás jelentésére. A fogalom az emberiség történetében tapasztalt legnagyobb méretű, békés, intézményi változásokra utal; így magától értetődő, hogy ennek a folyamatnak bármilyen módon való elősegítése milyen nagy jelentőséggel bír.

Szakmai körökben sokak szerint Kornai János Nobel-díja csak idő kérdése. Néhány híres közgazdász nyíltan is hangot adott ezen véleményének. Larry Summers például, aki Kornai kollégája volt a Harvardon (majd később a Világbank alelnöke, vezető közgazdász, a Clinton-kormány volt pénzügyminisztere, jelenleg az Obama-kormány gazdasági tanácsadója) 1990-ben a *Boston Globe*-nak adott interjújában elmondta, hogy Kornai sokszor felkerült már a Nobel-díjra jelöltek listájára.

A Nobel Bizottság 1999-ben Stockholmban megrendezte az Ötödik Nobel

Közgazdasági Fórumot, mely jóval ritkább esemény, mint az évenkénti Nobel-díj átadás. (Már több évtizede osztják ki a díjakat, de ezt a fórumot csak ötödik alkalommal rendezték meg. Ebből is látszik, hogy milyen rangos eseményről van szó.) Az 1999-es fórum fő témája a gazdasági rendszerváltás volt. Ezért nyilvánvaló, hogy a Nobel-bizottság teljes mértékben értékeli a téma fontosságát. Az a tény, hogy Kornai volt az egyetlen meghívott fő előadó, jól mutatja a professor úr tudományos körökben és a Nobel-bizottságban való megbecsülését. Sok közgazdász úgy vélte, hogy a fórum talán arra szolgált, hogy előkészítse Kornai Nobel-díjjal való kitüntetését. Ennek egyértelmű bizonyítéka az is, hogy egyedül őt hívták meg fő előadónak.

Ahogy a fentiekben rámutattam, Kornai alapvetően hozzájárult nemcsak az átmeneti gazdaság, hanem az elméleti közgazdaságtan fejlődéséhez is, például az általános egyensúlyi elmélettel vagy a mechanizmusok elméletével, amely bizonyos értelemben szintén szoros kapcsolatban áll a tervgazdasággal.

Kornai számos alkotása messzemenően befolyásolta a közgazdaságtudományt. Az egyik ezek közül a már említett, 1956-ban íródott *A gazdasági vezetés túlzott központosítás* az első olyan tudományos igényű mű, amely a szocialista táboron belül mélyrehatóan elemzi és kritizálja a szovjet típusú tervgazdaságot. A nyugati és keleti közgazdászok egyaránt nagy fontosságot tulajdonítottak a könyvnek, mivel az a tervgazdaság komoly hiányosságaira mutatott rá.

Kornai második fontos eredménye az úgynevezett Kornai-Lipták modell, amelyet az *Econometrics* nevű folyóiratban megjelent két, a kétszintű rendszerről szóló elméleti tanulmány mutatott be. Bár a modell alapvető, jelentős befolyást gyakorolt az elméleti közgazdaságtanra, Kornai nem tért ki erre részletesen az önéletrajzában. Egyrészt azért, mert az önéletrajz nem csupán a tudományos munkásságra korlátozódik: az írói szándék arra irányul, hogy a művet sok, szakmán kívüli érdeklődő is elolvassa. A másik tényező, amely ebben közrejátszott, az Kornai szerénysége. Úgy gondolja, hogy eredményeit nem magának, hanem másoknak kell véleményeznie. Ezért mi, az olvasói tartozunk neki a Kornai-Lipták modell értékelésével.

A modell azt tárgyalja, hogy ideális körülmények között a tervgazdaságban hogyan lehet optimálisan elosztani az erőforrásokat. A közgazdaságtan leginkább központi szerepet játszó része az általános egyensúlyelmélet, más néven az Arrow-Debreu modell (amelyért a két közgazdász Nobel-díjat is kapott). Ennek központi témája az ideális stádiumban lévő piacgazdaság. Az általános egyensúlyelmélet azt mondja ki, hogy a piaci verseny képes létrehozni az általános egyensúlyt. Amennyiben a verseny tökéletes, akkor a versenyző piaci egyensúly biztosítja az erőforrások optimális allokációját. Ez az elmélet legfontosabb tétele.

Ebből az alapvető elméleti megállapításból egyesek (közgazdászok és nem-közgazdászok egyaránt) azt a következtetést vonták le, hogy a piacgazdaság a

legjobb rendszer. Ez azonban az absztrakt elmélet hibás értelmezése. Ha az ideális körülmények elméleti világában maradunk (tökéletes információ, azonnali surlódásmentes alkalmazkodás stb.), akkor – amint azt a Kornai-Lipták modell bizonyítja – az ideális tervezés is képes megvalósítani az erőforrások optimális allokációját.

A fent említett két modell együttes figyelembevételénél során jövünk csak rá arra, hogy amennyiben az ideális körülmények világáról gondolkodunk, a rendszer jellege nem is lényeges, hiszen mind a piacgazdaság, mind pedig a tervgazdaság „elméletben” képes elérni az erőforrások optimális allokációját. Az Arrow-Debreu modell a piacgazdaság, a Kornai-Lipták modell pedig a tervgazdaság esetében bizonyította be ezt a megállapítást. Ebből következik, hogy Kornaiék elméletének fontossága vetekszik az Arrow-Debreu modell jelentőségével.

Más a helyzet a realitás világában. Ott már nagyon is fontos, hogy melyik rendszerről van szó, piacgazdaságról vagy tervgazdaságról, hiszen a valóságban sem a tervgazdaság, sem a piacgazdaság nem működik ideális körülmények között. Kornai mind önéletrajzában, mind más műveiben erősen kritizálja azokat a kutatásokat vagy magyarázatokat, amelyek összekeverik a tényleges állapotot az ideállal.

De vajon miért kell mégis az ideális állapotot is tanulmányoznunk? Azért, mert az ideális állapottal való összevetés elméleti alapot nyújt a valóság elemzéséhez és kutatásához.

A Kornai-Lipták modell továbbfejlesztése szolgáltatta az alapot a szocialista rendszer valós tényeit feltáró későbbi kutatásokhoz. Továbbá ez a modell segítette Kornainak a gazdasági reformok esetében felmerülő problémák elemzésében is.

Arrow volt az első, aki felismerte Kornai munkájának jelentőségét. A *gondolat erejével* című memoár bemutatja Arrow Kornainak nyújtott segítségét és kettejük barátságát. Kornai túlzott szerénysége miatt nem említi a könyv, hogy nemzetközi közgazdászörökben elméletének és gondolatainak hatására mekkora lelkesedés alakult ki személye iránt.

Hadd említsem itt meg Oskar Lange nevét is, akiről Kornai is említést tett önéletrajzában. Kornai a tervgazdálkodás ideális állapotáról szóló elméleti munkája gazdasági-ideológiai szempontból Langhoz vezethető vissza, aki a 'piaci szocializmus' fogalmának és elméletének megalkotója. Ő mutatott rá először, hogy megfelelő tervezéssel a piaci szocializmus legalább olyan szintű hatékonyságot tud elérni, mint a piacgazdaság.

A múlt század 20-as, 30-as éveiben heves vita alakult ki a piaci szocializmusról, amely az ezt követő évtizedekben döntő hatást gyakorolt a közgazdaságtan fejlődésére. Lange elméletének legnagyobb kihívója Friedrich Hayek, aki szerint az állami

tulajdon fennmaradása mellett a piaci szocializmus nem tud a piacgazdasághoz hasonló hatékonyságot elérni. Ezt azzal indokolta, hogy az állami tulajdonon alapuló rendszer esetében problémák fognak felmerülni az információ és az ösztönző mechanizmusok terén. A vita eredményeképpen létrejött fejlődés a későbbiekben alapvetően meghatározta a közgazdaságtan mai állapotát.

Am Hayek a vita folyamán a filozófia szintjén maradt, nem vonultatott fel szigorúan gazdasági érveket, és emiatt nem volt teljesen meggyőző. A vita tehát tovább folytatódott. A Kornai-Lipták modell ezzel szemben szigorúan gazdasági szempontból támasztotta alá Lange megállapítását. Azaz a szerzőpáros bizonyította, hogy olyan ideális állapotban, ahol nem áll fenn az információ problémája, Lange elmélete helytálló. Ez egyben indirekten sugallja Hayeknek az információra és az ösztönző mechanizmusokra irányuló problémafelvetésének profetikus voltát.

Oskar Lange elképzeléseinek nyomán Leonid Hurwicz később megalkotta a gazdasági mechanizmus-tervezés elméletét, amelyért 2007-ben Myersonnal és Maskinnal együtt közgazdasági Nobel-díjat kapott. Nem véletlenül, hiszen Hurwicz Lange asszisztense volt, így a piaci szocializmus információs és ösztönző mechanizmusokkal kapcsolatos problémáinak megoldása segítségére volt a mechanizmus-tervezés elméletének megalkotásában.

Mindezen háttérinformációk nagyon fontosak, hiszen ezek ismeretében tudjuk csak felmérni a Kornai-Lipták modell jelentőségét; valamint azt, hogy a modell miért keltette fel a nemzetközi szakma figyelmét. Valójában a szocialista országok közgazdászai által elért eredmények közül akkoriban ez volt az egyetlen, amellyel ilyen széles körben ennyit foglalkoztak.

Szeretném hangsúlyozni, hogy Kornait már nagyon fiatal korában elismerte a nemzetközi szakma. Abban az időben a világ legtekintélyesebb közgazdászai általában az egyensúlyi, a mechanizmus-tervezési és a szervezési elméletekkel foglalkoztak. Ma úgy tekinthetünk rájuk mint a gazdasági rendszereket tanulmányozó legrangosabb közgazdászokra. Éppen ők hívták meg a fiatal Kornait Cambridge-be előadást tartani. 1963-ban az ismert közgazdász Edmond Malinvaud, az *Econometrics* című folyóirat akkori egyik szerkesztője meghívására Kornai részt vett a Nemzetközi Közgazdasági Társaság (IEA) cambridge-i konferenciáján. Ez volt az első nyugati látogatása. A találkozó résztvevői a kor legjelentősebb közgazdászai voltak, többségük munkássága a közgazdaságtan egész történetében is kiemelkedő (például Allais, Koopmans, Stone, Hurwicz, Dorfman, Gorman, Hahn, McKenzie, Radner, stb., közülük később Allais, Koopmans, Stone és Hurwicz is elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat). A memoár külön említést tesz az általános egyensúlyi elmélet és tervezési mechanizmus-elmélet szellemi vezéreiként ismert Koopmansnak és Hurwitznak a fiatal Kornaival folytatott eszmecserejéről.

Kornai számos érdekes anekdotát is megoszt az olvasóval. A 206. oldalon például

elmeséli, hogy míg Cambridge-ben volt, találkozott Joan Robinsonnal, John Maynard Keynes jó barátjával, és az idős Robinson asszony még akkor is fanatikusan imádta a maoizmust. Ez a történet segíthet a 80-as, 90-es évek cambridge-i közgazdászainak megértésében. A 80-as évektől kezdve sok kínai közgazdász szerzett doktori címet Cambridge-ben, és közülük sokan Robinson tanítványai voltak. Az ő attitűdjéből láthatjuk, hogy Cambridge-ben más egyetemektől eltérő filozófia uralkodott.

A Kornai-Lipták modellnek megalkotása sok elismerést váltott ki. Többek között ennek köszönhető, hogy Arrow professzor meghívta Kornait az Egyesült Államokba. Így végül ott fejezte be az *Anti-Equilibrium* című könyvét.

Különleges volt ez a látogatás: bár Arrow az általános egyensúlyi elmélet vezéralakja, Kornait arra kérte, hogy az „anti-equilibrium elmélettel” kapcsolatban végezzen kutatásokat. Kapcsolatuk a valódi, őszinte, elmélyült tudományos eszmecsere és együttműködés kiváló példája. Tény, hogy a fiatal Kornai nemzetközi szakmában elért sikere jelentős részben Arrow professzor elismerésének volt köszönhető, amelyet — többek között — az akkori mainstream közgazdaságtan magjával, az általános egyensúlyi elmélettel kapcsolatos éles kritikával vívott ki. Ez a bíráló Kornai egész tudományos pályájának fontos állomása volt, hiszen ezzel közelebb került a későbbi rendszer-kutatásaihoz.

Az *Anti-Equilibrium* utáni egyik legjelentősebb eredménye a hiányról szóló elemzés. A *hiány* egyik legfontosabb eleme a puha költségvetési korlát problémája, amely lényeges befolyást gyakorolt a közgazdaságtanra, és amely segített tisztázni a szocialista rendszer alapvető problémáit. A második fontos fogalom a puha költségvetési korlátból fakadó hiány-jelenség, valamint a közbenső lépések, mint például az úgynevezett „beruházási éhség”. A felsorolt szimptomák mindegyike tapasztalható a reform előtti és alatti Kínában.

A *hiány* utáni legfontosabb műve *A szocialista rendszer*, amely addigi kutatási eredményeit foglalja össze. Itt jegyzem meg, hogy *A hiányban* bemutatott puha költségvetési korláttal, a hiány-jelenséggel és a beruházási éhséggel kapcsolatos elemzések messze túlmutatnak egy tudományos munka határain. Ezek a kérdések a magyar és más kelet-európai gazdasági reformokkal kapcsolatos megfigyelések alapján kerültek bemutatásra.

Mint korábban már említettem, Kornai egyike volt az 1968-as magyar gazdasági reform megálmodóinak. Saját szavaival élve, naivan hitt abban, hogy a piacgazdaságra való átállás megoldja a tervezéssel kapcsolatos problémákat, ezért az ország a gazdasági reform után teljes mértékben felhagyott a tervezéssel. (Több más kelet-európai ország is követte a magyarországi gyakorlatot.)

A gazdasági reform utáni évtizedekben azonban Kornai azt tapasztalta, hogy a piaci szocializmus a központi tervutasításokon alapuló tervezés beszüntetése ellenére sem

működik úgy, mint a nyugati típusú piacgazdaság. Sőt, a puha költségvetési korlát, a beruházási éhség és a hiány tekintetében nem mutatkozott javulás. Végül tudományos kutatásai, részletes megfigyelései és pontos elemzései mellett ezeket a tapasztalatait is összegzi *A szocialista rendszer* című művében. Ebben a műben összeolvad elemzés, megfigyelés és valóság. Itt a rendszert átfogóan elemzi, nem úgy, mint *A hiányban*, ahol különböző okok miatt néhány szempontról nem esik szó. *A szocialista rendszer* ezzel szemben alaposan részletezi és világosan elmagyarázza a politikai beavatkozás hatásait, és azt, hogy a politika hogyan befolyásolta a gazdaságot az állami tulajdonú, tervezéses rendszerben; valamint hogy miként fonódtak össze a politikai és gazdasági tényezők.

Az első találkozás

Kornai Jánossal először 1986 tavaszán találkoztam egy általa vezetett harvardi kurzuson. Óráin több kínai diák is részt vett, név szerint Qian Yingyi, Wang Yijiang és Li Daokui. Ott volt még az akkoriban épp az egyetemen vendégeskedő Mao Yushi, és az amerikai National Bureau of Economic Research (NBER) meghívott tudósa, Fan Gang is. Ha jól emlékszem, Zou Hengpu és Hu Zulu is meghallgatták az előadások egy részét. Együtt figyeltünk az órákon, és utána gyakran megvitattuk a témákat. Közben egy régi ismerősöm, Gu Xiulin (a híres kínai közgazdász-generáció egyik tagjának, Gu Zhunak a lánya, akivel együtt voltam falun a kulturális forradalom alatt) csak azért utazott oda Hawaiiiról, hogy meghallgassa a Tanár urat. Így mutattam be Kornai Jánosnak: „Heilongjiang Építési Hadtestbéli bajtársam.” Kornai nagyon érdekesnek találta, hogy diáktárs helyett a bajtárs kifejezést használtam, mondván, hogy ez jellegetesen kínai.

Kornai kurzusa különleges volt. Ahogy elmondta az önéletrajzában is, ő nem kapott semmilyen nyugati típusú formális közgazdasági oktatást, hanem kizárólag saját tapasztalatokból szerezte meg tudását. Így a nyugaton tanított kurzusokétól eltérő módszerekkel tanított. A kurzus megtartásának folyamata pedig egyben *A szocialista rendszer* c. könyv megírásának folyamata is volt.

Nekünk, kínai hallgatóknak, az órán tárgyalt helyzetek és témák nagyon ismerősek voltak. A kelet-európai gazdasági rendszer közgazdasági elmélete mellett annak társadalmi valóságáról is beszélt, mégpedig nagyon pontosan és mélyrehatóan. A többi kurzus nemcsak absztrakt volt, hanem elsősorban a nyugati világ gazdasági jelenségeit tárgyalta. Ezért mi, a gazdasági reformok kezdetén álló Kína diákjai és kutatói ezeket nem tudtuk hova helyezni. Részvényt piac, kötvényt piac — ezek a fogalmak az akkori nyugati közgazdaságtan központi jelenségei voltak, de Kínában nem ismerték őket. Abban az időben Kínában még kifejlett bankrendszer sem volt, nemhogy monetáris politika. Így más órákon mindig úgy éreztük, hogy hiányzik a kapcsolódási pont. Ezzel szemben amikor Kornai a Kínára is jellemző beruházási éhségről és a lakáspolitikáról beszélt, ismerős érzés fogott el bennünket.

A memoárban azt írta magáról, hogy időnként hibázik, ha angolul beszél. Pedig ez

nem igaz. Csak annyiról van szó, hogy az angol nem az anyanyelve; és egyértelműen látszik, hogy nem ezen a nyelven kommunikál a legkényelmesebben. De így is tele volt az előadóterem, amikor ő beszélt, ami a doktoranduszok számára meghirdetett órák esetében elég ritka jelenség volt a Harvard Közgazdaságtudományi Tanszékén. Általában alig lézengett hallgatóság, de Kornai óráin mindig megtelt az előadó, mert előadásai nemcsak a közgazdászokat érdekelték. Ezt egyrészt a hírnevének köszönheti, másrészt pedig magának a témának: akkoriban nyugaton sokan szerették volna megérteni a szocialista országok rendszerét és működését, valamint annak gazdasági reformját.

A szocialista rendszer című mű megszületésének folyamata is nagyon érdekes. Előre megírta a vázlatot és az előadás anyagát, majd felvette az óráit magnóra. Felkért a csoportból egy anyanyelvű diákot kutatási asszisztensnek, aki papírra vetette a hanganyagot. Később Kornai megjegyzéseket fűzött az átíráshoz, és átszerkesztette. Más országokból származó hallgatókat is – például a kínai nyelven beszélő diákok közül Qian Yingyit és engem, illetve németül, oroszul stb. beszélőket – kért fel kutatási asszisztensnek. Az volt a feladatunk, hogy a könyv által tárgyalt rengeteg kérdéshez anyagot gyűjtsünk, majd rendezzük el a különböző nyelvű forrásokat, az azokból nyert adatokat rendezzük táblázatokba, végül pedig a Kornai által kért módon formailag is egységesítsük ezeket.

Kornai a tananyag tekintetében nem ragaszkodott a szigorú értelemben vett közgazdaságtan szempontjaihoz. Ezt szándékosan tette, azért, hogy a tágabb értelemben vett társadalmi problémákkal, valamint politikai, intézményi, szociológiai kérdésekkel is foglalkozzon. Így az általa összeállított szakirodalom-listák rendkívül széles skálán mozogtak; olyan olvasmányokat tartalmaztak, amelyekre általában mások nem hívták fel a közgazdászok figyelmét. Tartalmi szempontból ezek messze túlmutattak a tervgazdálkodással kapcsolatos keleti vagy nyugati szakirodalmon. Néhány közülük számomra teljesen ismeretlen volt. A totalitarizmusról, az önkényuralomról szóló műveket, vagy Max Webernek a bürokráciáról szóló írásait ő ajánlása nélkül egyáltalán nem olvastam volna. A Kornai-órák keltették fel érdeklődésemet ezekkel a területekkel kapcsolatban is.

Az előadások mellett Kornai professzor hetente szemináriumokat is tartott. Ezek az eszmecserék is tükrözték előadói stílusát, azaz nem korlátozódtak szigorúan csak a közgazdaságtanra, hanem interdiszciplinárisak voltak: a közgazdaságtan, politológia, szociológia, természettudományok, sőt a történelem területeit is érintették.

Különösen mély benyomást tett rám az, hogy Abram Bergson meghívta előadást tartani. Bergson jelentős közgazdász, neve minden közgazdasági képzés tananyagában szerepel, még az alapfokú képzésekében is. Ő és Samuelson alkották meg az úgynevezett Bergson-Samuelson jóléti függvényt. Továbbá Bergson életének nagy részét a Szovjetunió tanulmányozásával töltötte, így ő volt az egyik legjelentősebb Szovjetunió-szakértő nyugaton. Nekünk is a Szovjetunióról tartott előadást, akárcsak

egy másik meghívott előadó, a híres elméleti közgazdász és szintén Szovjetunió-szakértő Martin Weitzman.

Egy másik érdekes meghívott előadó Andrew Walder, az egyik leghíresebb Kínával foglalkozó amerikai szociológus volt. Kiterjedt kutatásokat végzett Kína politikai rendszeréről, és a vidéki kínai vállalkozásokról tartott nekünk előadást. Kornainak köszönhetjük, hogy ennyi érdekes embertől tanulhattunk, ez nagyban szélesítette látókörünket. Máskor nehéz lenne találkozni ennyi kiemelkedő, különböző területekkel foglalkozó tudóssal.

Tanártól témavezetőig

Miután Kornai kutató asszisztenseként kezdtem el dolgozni, szorosabb és mélyebb lett a kapcsolatunk, így volt alkalmam közelebről is megismerni a professzor urat.

Kornai nagyon szigorú, néha szinte már kemény volt. A legtöbb esetben ezt a magatartást elég jól fogadtam, hiszen mérnöki háttérrel rendelkezem, ahol a projektek műszaki követelményei is igen szigorúak. Ám a professzor néha „túlságosan” szigorú volt. Például ha az összegyűjtött adatok nem feleltek meg a követelményeknek (felületesnek, vagy nem elég kimerítőnek találta őket, vagy a magyarázataim félreérthetőek vagy nem elég világosak voltak), nagyon kemény bírálatot kaptam. Akkoriban ezeket nehezen viseltem, szavai elszomorítottak. De így utólag visszatekintve, ezek bizony hosszú távon nagyon hasznosaknak bizonyultak tudományos pályafutásom szempontjából.

Itt mindenekelőtt szeretném elmondani, hogy a Kornai-kurzus számomra az egyik leghasznosabb tárgy volt, és számomra egyben az egyik legsikeresebb is. Ha jól emlékszem, nála nem kellett vizsgázni, hanem egy rövid esszét (félévi dolgozatot) kellett írni. Én Kína gazdasági reformját hasonlítottam össze a klasszikus szocializmussal. Noha mindkét témát tárgyalta *A szocialista rendszer* című műve, én a saját magam által gyűjtött anyagok, az általam ismert különbség alapján írtam meg az elemzést. A+-t kaptam, amely a harvardi tanulmányaim során szerzett három legjobb jegyem egyike volt.

Annak érdekében, hogy mélyrehatóan tanulmányozzam a szocialista rendszert, úgy döntöttem, hogy Kornai professzort kérem fel egyik Ph.D. témavezetőmnek. Emiatt a harvardi éveim alatt Kornai nemcsak tanárom, hanem mentorom is lett. A doktori disszertációm védésén témavezetőként és bizottsági tagként is szerepelt, mint ezt a dolgozatomon lévő aláírása örökre tanúsítja.

Bár témavezetőnek kemény, de mint idősebb barát, nagyon közvetlen, sőt több mint szívélyes volt. Például gyakran meghívott bennünket otthonába vacsorára, ilyenkor felesége maga főzött. A Harvardon töltött évei alatt egy egyetemi szolgálati lakásban lakott, amely közel volt a Kennedy Schoolhoz. Emlékszem, amikor legelőször jártam nála: a berendezések magyar kultúrájukról tanúskodtak, és felesége magyar ételekkel

örvendeztetett meg minket. Onnantól kezdve egymás között Jánosnak és Zsuzsának szólítottuk őket.

Később én is meghívtam vacsorára. Valójában ez volt az első olyan alkalom, amikor egy tanáromat láttam vendégül. Nos, ilyesmire még Kínában sem igen került sor. Ami igazán meglepett, hogy szó szerint hajszálpontosan érkezett. Egyszerűen hihetetlen. Később elmondta, hogy nagyon fontos számára a pontosság. Így inkább korábban érkezett és várt a kocsiban, hogy a megbeszélrt időben csengethessen. Nagyon meghökkentett, hogy a tanár-diák viszony ellenére, előttünk, a diákjai előtt is ennyire szigorú magához.

Ajándékot is hozott, egy magyar regényt, és elmagyarázta, hogy miért ez a kedvence. Ez eszembe juttatja, hogy Kornai emberként szakmáján túlmutató érdeklődési körrel büszkélkedhet. Szereti például a klasszikus zenét, Mozart a kedvence. A Kornai-házaspár gyakran járt klasszikus zenei koncertekre. Emlékszem, hogy amikor már egy ideje a Harvardon tanítottam, Maskinékkal és Mas-Colellével együtt Bostonba jártunk Mozart-zongorahangversenyekre. A szünetben pedig arról mesélt, hogy a zongorista játék közben milyen lelkesen dúdolt. A filmeket is nagyon szereti. Akkoriban még nem voltak DVD-k, így sok videokazettát kölcsönzött a Harvard Square-en. Mindenféle film érdekelte. Miután megnézte az *Isten veled, ágyasom!* és a *Vörös Lámpások* című alkotásokat, meg is vitattuk ezeket a filmeket. Sokra értékelte Gong Li színészi kvalitásait, dicsérte báját és szépségét.

Mentor

Kornai számára fontos szempont volt az emberek viselkedése, a tudományos életen kívüli énjük is. Amikor ajánlólevelet írt valakiről, nemcsak a szakmai munkáját értékelte, hanem - amennyire lehetséges - emberileg is. A sok szakmai és nem-szakmai érintkezés tanár-diák kapcsolatunkat idővel barátsággá mélyítette. Például nagyon sokat beszélgettünk a szocialista rendszer politikai, gazdasági és társadalmi problémáiról, valamint megosztottunk egymással saját tapasztalatainkat és megfigyeléseinket is.

Meséltem neki az életemről, többek között arról, hogy annak idején édesapámat „jobboldaliként” megbélyegezték, rám pedig úgy tekintettek, mint „ellenforradalmi elemre”. Emiatt tíz évig egy vidéki faluban éltem és mezőgazdasági munkát végeztem (a kiszabott kényszermunkát is beleértve). Úgy érezte, hogy mindezek a tragédiák ismerősek számára; mert hazájában is történtek hasonló esetek. Amikor *A szocialista rendszer* című könyv előszavában azt írta, hogy az egyik kínai diákja megpróbáltatásokon ment át, nos, akkor az én tapasztalataimra utalt, amelyben természetesen osztoztam egy egész nemzedéknyi kínai fiatallal.

A közöttünk lévő kapcsolat és megértés elmélyülése számos konkrét eseménynek is köszönhető. Amikor a disszertációmát írtam, Pekingben fontos események történtek. Abban a két hétben nemcsak az irodába, hanem az otthonába is elhívott, hogy

elmélyült beszélgetéseket folytassunk. Hozzánk hasonlóan ő is aggódó figyelemmel kísérte a kínai híreket. Az események mélyen érintették, hiszen visszahozták az 56-os emlékeket. Úgy érezte, hogy Kínában hasonló események zajlanak, mint annak idején a hazájában. Aggódott a kínai események miatt, alig tudott másra koncentrálni.

Sok más kínai diákhhoz hasonlóan engem is felkavartak az események. Nagyon ingerlékeny voltam, minden energiámat a diákok által szervezett politikai tevékenységekbe fektettem, és elhanyagoltam a tanulmányaimat. Ekkor Kornai nagyon komoly beszélgetésre hívott és megosztotta velem a saját, 1956-os magyar események hatására meghozott elhatározásait. Elmondta, hogy választani kell: vagy politikai aktivista leszel, vagy tudós. Nem lehetsz félig ez, félig az, mert akkor egyiket sem lehet jól csinálni. Muszáj választani a politika és a tudomány között.

Ez a beszélgetés nagyon fontos volt számomra. Onnantól kezdve mindig szem előtt tartottam ezt a tanácsát. Mégis mit tehetnénk a társadalomért? Mivel szolgálhatnánk legjobban a társadalmat? Fokozatosan ráeszméltem, hogy a társadalom számára leginkább hasznosuló erősségem a tudományban elért eredményeim lehetnek. Ez az a terület, ahol Kornai óriási hatással van rám; ez az, ami nemcsak a tudományos pályafutásomat, hanem életem más döntéseit is befolyásolja. Amikor olvastam erről a memoárban, úgy felelevenedtek a húsz évvel ezelőtti jelenetek, mintha csak tegnap történtek volna.

Amikor elvégeztem a Harvardot, több helyről kaptam ajánlatot, beleértve a London School of Economics-ot is. A professzor úr tanácsát kértem, aki, amikor hallott erről a lehetőségről, nagyon izgatott lett. Elmondta, hogy LSE volt az első nyugati kutatási intézmény, ahol dolgozott, és nagyon sokat profitált az ott töltött időből. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy végül ezt választottam. Később a LSE-n sok kolléga mesélt nekem a professzor úrral való ismeretségükről (például a néhai Peter Wiles professzor, aki határozottan támogatta Kornai LSE-re való meghívását; vagy a híres lengyel közgazdász Stanislaw Gomulka, vagy Lord Meghnad Desai, Lord Richard Layard, stb.).

A London School of Economics-on töltött idő alatt is szoros kapcsolatban maradtam Kornaival. Több éven keresztül dolgoztam párhuzamosan a Harvard Institute for International Development-ben (HIID) is. Ez idő alatt évente négy-öt hónapot Amerikában töltöttem, ilyenkor gyakran volt alkalmam találkozni vele.

Emlékszem, 1994 táján megkért, hogy a végzős (*graduate*) osztályában tartsak előadást a kínai gazdasági reformokról. Beszéltem a Kínában és Kelet-Európában, a szovjet utódállamokban végbement reformok közti jelentős különbségekről és azok okairól. Az eltéréseket igyekeztem a kínai történelem és intézményi rendszer szempontjából megmagyarázni.

Kornai egyetértését fejezte ki, ugyanakkor ott a diákok előtt bírálattal is illetett, amiért

ignoráltam a politikai aspektusokat. Azt mondta, hogy bár Kína idősebb nemzedékei értik a tartalmi hiányosságok okait, de azok, akik nem ismerik a helyzetet, - többek között a kínai fiatalok - félreérthetik. Azt gondolhatják, hogy a „Nagy Ugrás” és a kulturális forradalom pozitívan járultak hozzá az ország fejlődéséhez. Állandó figyelmeztetései és kritikái a több, mint húsz éve tartó szoros kapcsolatunk szerves részét képezik.

A puha költségvetési korlát és a gazdasági válság

Kornai 1998 januárjában ünnepelte a 70. születésnapját. Kollégája és barátja (aki mellesleg a másik témavezetőm volt), Eric Maskin javaslatára egy tudományos esszét tartalmazó kötetet szerkesztettünk ebből az alkalomból, amelyet később *Planning, Shortage, and Transformation. Essays in Honor of János Kornai* címmel jelentette meg a MIT Press.

Maskin remélte, hogy egy tanulmánnyal én is hozzájárulok majd a kötethez. Kollégáim, Qian Yingyi és Gérard Roland hasonló felkérést kaptak, ezért úgy döntöttünk, közös tanulmánnyal állunk elő, amelyben elemezzük a kínai és a kelet-európai/szovjet típusú reform közti különbségeket és ezek okait.

Maskin külön hangsúlyozta, hogy tartsuk titokban ezt a tervet. Később, amikor Londonban voltam, levelet kaptam Kornaitól, amelyben azt írta, hogy Maskin születésnapjára vacsorát szervezett neki, ahol felolvasta neki a kötet tartalomjegyzékét és azt a faxot, amelyben felköszöntöttem. Azt mondta, nagyon meghatódott és büszke volt.

Ekkoriban tört ki az ázsiai pénzügyi válság, ami jelentősen megváltoztatta a kutatómunkámat is. A Japánban és különösen Dél-Koreában elterjedt puha költségvetési korlát problémájával kezdtem foglalkozni. Ez a jelenség nagy mértékben hozzájárult a pénzügyi válság kialakulásához. Ezt a problémát még Kornai vetette fel a szocialista gazdaság állami tulajdonban lévő vállalataival kapcsolatban. Mivel a tanítványa voltam, elég jól ismertem ezt a fogalmat, és kész voltam ennek továbbgondolására. Ennek segítségével elemeztem az ázsiai pénzügyi válságot és bebizonyítottam, Huang Haizhouval együtt, hogy a piacgazdaságban is létezik ez a jelenség. Sőt, a piacgazdaságban ez a probléma súlyos pénzügyi válsághoz vezet..

Úgy vélem, a puha költségvetési korlát fogalmának jelentősége és mélysége messze túlmutat a tervezettség vagy akár az átmeneti gazdaság keretein: a probléma a kapitalista piacgazdaságnak is jellemzője. Ugyanakkor a piacgazdaságban az emberek nem ismerik ezt a fogalmat, és figyelmen kívül hagyják a problémát, s emiatt a gazdasági rendszer újra és újra komoly gondokkal kénytelen szembenézni — mint például a mostani globális válság.

A kutatásaim alatt végig kapcsolatban álltam a professzor úrral, és nagyon sok segítséget kaptam tőle. Emlékszem, hogy a 90-es évek végén, az MIT híres

közgazdászának, Oliver Blanchard-nak (aki jelenleg az IMF vezető közgazdásza) adott interjújában is említette ilyen irányú kutatásaimat. Később a puha költségvetési korlátról szóló Kornai János - Eric Maskin - Gerard Roland tanulmány is alátámasztotta eredményeim helyességét.

1999-ben az Amerikai Közgazdasági Társaság által szervezett éves konferencián meghívásos szekciót rendeztek a puha költségvetési korlátról. Huang Haizhouval együtt írtunk egy másik tanulmányt a puha költségvetési korlátról és gazdasági növekedésről, amely a puha költségvetési korlát elméletét a növekedési elmélettel kapcsolatban alkalmazza, és ennek segítségével magyarázza a világ különböző országainak hosszútávú gazdasági növekedési pályáját. Kornai is jelen volt az ülésen, és előadásomra pozitívan reagált.

Mostanában, a 2008-as világméretű pénzügyi válság kitörése után rengeteg e-mailt váltottunk. Kiterjesztettem a puha költségvetési korlát elméletét az amerikai pénzügyi rendszerben rejlő alapvető kérdések elemzésére is. Véleményem szerint a probléma abban gyökerezik, hogy az Egyesült Államok globális pénzügyi szervezetei egész országokra alkalmazták a puha költségvetési korlát gyakorlatát, és ezzel alapjaiban zavarták meg a pénzügyi rendet. Az általuk használt újszerű pénzügyi instrumentumok szisztematikusan lazították fel a pénzügyi szervezetek és a lakosság költségvetési korlátait.

Kornai támogatta a gondolatmenetemet. Ő is nagy figyelemmel kísérte a pénzügyi szervezetek megmentésére szolgáló, a kapitalista világ esetében soha nem látott mértékű kormányzati segítségnyújtást. Úgy gondolta, hogy ez a puha költségvetési korlátra jellemző gyakorlat végül még súlyosabb problémákhoz fog vezetni. Mivel mindkettőnket érdekelt a téma, szóba jött egy közös tanulmány megírása. Később a rendelkezésünkre álló idő és energia korlátai miatt úgy döntöttünk, hogy külön-külön állunk neki a munkának.

Hamarosan el is készült Kornai cikke a piacgazdaságban is létező puha költségvetési korlát jelenségéről, különös tekintettel a pénzügyi válságra. Nagyon remélte, hogy az írás megjelenik majd a nyugati főáramlatbeli (mainstream) médiában, így elküldte a *The Economist* című magazinnak. Nem kapott pozitív választ, így írása végül is más orgánumban, többek között az *Összehasonlító Tanulmányok* című kínai kiadványban (China Civic Press) jelent meg. Néhány alapvető elképzelése sok tudós figyelmét felkeltette.

Tudósi magatartás

A következőkben szeretném bemutatni Kornai hozzáállását a tudományos munkához. .

Az 1999-es Ötödik Nobel Gazdasági Fórumon, amely a gazdasági átmenettel kapcsolatos kérdéskörre összpontosított, Kornai volt az egyedüli meghívott főelőadó.

Az egyik legelevenebb emlékem erről az, hogy beszédében nagyon keményen bírálta egyes reformon áteső országok felelőtlen gazdaságpolitikáját és közgazdászait. Pontosabban, kritizálta a gyors, nagymértékű privatizációt és a piacgazdaság iránti ész nélküli rajongást olyan esetekben, amikor a társadalom egésze nem áll készen a változásra, például ha nincsenek kielégítő rendfenntartó szervek, vagy ha hiányzik a jogi háttér, vagy a megfelelő pénzügyi piac, stb. Mivel a feltételek nem teljesültek, azok az országok, ahol ingyen részvények kiosztásával privatizálták az állami tulajdonban lévő vállalatokat, nagyon súlyos gazdasági visszaesést szenvedtek el. Erre Oroszország, Ukrajna vagy a többi korábbi szovjet tagköztársaság a legjobb példa, valamint egyes kelet-európai országok is.

Az ilyen jellegű kritikának a kifejezése nem könnyű, nem kevés bátorság kell hozzá. Mivel a bírált, befolyásos közgazdászok egyike-másika maga is jelen voltak, mi a hallgatóságban a kritikától sápadt közgazdászokat figyeltük.

Magánbeszélgetéseink során Kornai éles kritikával illette a vezető közgazdasági folyóiratokat és azok értékelési rendszerét. Sok szerkesztő gyakran ignorálja a közgazdasági gondolkodást formáló élen járók eredményeket, helyettük inkább a technikai újdonságokat tartalmazó, fontos gondolat nélküli munkákat publikálják. Aggodalmát fejezte ki a fiatal tudósok és a szakma fejlődésével kapcsolatban is. Úgy véli, a jelenlegi értékelési rendszerben komoly hibák vannak, így eléggé abszurd, hogy erre a rendszerre hagyatkoznak a díjazottak kiválasztásában. A közgazdász szakmában a fiatal kutatók jövője pedig erősen függ ettől az értékelési rendszertől.

Miben mérhetjük egy tudós legszámottevőbb hozzáadott értékét? Vajon az teszi-e jelentőssé, hogy évente hány cikket publikál? Erről is sokat beszélgettünk már. A legkiválóbb közgazdaságtudományi intézmények (ezeken belül is főleg egyetemi karok) vezető professzorokkal szemben támasztott követelményrendszerével kapcsolatban is vannak aggályai. A harvardi évek alatt, amikor részt vett a tanszék főállású kutatóinak kiválasztásában, észrevette, hogy a hangsúlyt legtöbbször a publikációk számára és a megjelenésük helyére helyezik, figyelmen kívül hagyva az eszmei értéket és az elméleti hozzájárulást. Például egy különösen jól ismert, jelentős gondolatokkal rendelkező közgazdász véglegesítésén gondolkodott a Harvard. Ám ez végül azért hiúsult meg, mert keveset publikált akkoriban. Emiatt Kornai nagyon nyugtalan és elégedetlen volt. Szerinte ez a döntéshozatalnak teljesen lehetetlen módja, amolyan „szekér húzza a lovat” típusú logika.

Nyugdíjba vonulás Harvardon

2002 után Kornai fontolgatni kezdte harvardi nyugdíjaztatását. Ezidőtájt őt és feleségét vacsorára hívtam bostoni otthonomba. A Harvardon utoljára akkor, egy Harvard Square-i kávézóban folytattunk mélyreható beszélgetést. Aznap sokáig ott maradtunk.

Élénken emlékszem, hogy Zsuzsa és János mennyire sajnálták otthagyni a harvardi és

amerikai barátokat, no meg a New York Times-t, hiszen Magyarországon nem olvashatják mindennap az újságot. Ugyanakkor nagyon szívesen költöztek vissza Magyarországra, hiszen elszakíthatatlan szálak fűzik őket saját hazájukhoz. 2002 óta a Kornai-házaspár Magyarországon éli a mindennapjait. A professzor úr a Collegium Budapest - Institute for Advanced Studies állandó kutatója lett.

A 2002 őszén meghívást kaptam a professzor úrtól egy a Collegium Budapestben megrendezésre kerülő konferenciára. Ez a találkozó a nyugdíjba vonulása utáni nagy kutatási projektjéről szólt. A téma: hogyan lehet megbízható országot építeni, azaz a poszt-szocialista korszak átmeneti időszakában felelős kormányt vagy hiteles államot kialakítani. Ez volt az első alkalom, hogy Budapestre látogattam, és azonnal lenyűgözött ez a gyönyörű város. A Collegium Budapest épülete a Budai vár közelében, az egykor városházaként működő XVIII. századi épületben áll, szemben az ugyancsak a XVIII. században épült, barokk és neo-gótikus stílust ötvöző, ünnepélyességet sugárzó Mátyás-templommal. A Várból kilátás nyílik a Dunára és az egész pesti városrészre, sőt a ragyogó Parlamentre és a Lánchídra is. A Collegium Budapest melletti kis étteremben a cigányzenészek lelkesen játszották a világ különböző részeinek kultúráját ötvöző nótákat. Ilyen csodálatos, határtalan szépségű tájjal és a mindenütt jelen levő eszmeiséggel nem meglepő, hogy Magyarország ennyi tehetséget tudhat magáénak.

A kutatás érdekében Kornai számos tudóst invitált Budapestre a világ minden tájáról, hogy megvitassák a témát interdiszciplináris vetületben is, hiszen a gazdasági szakembereken kívül jogászok, politológusok és szociológusok is szerepeltek a meghívottak listáján. Én a Columbia Egyetem Jogi Karán dolgozó Katharina Pistorral közösen írt tanulmányt adtam elő, amely összehasonlítja a hiányos jogi keretek között működő kínai és orosz pénzügyi rendszer szabályozását

Kornai akkor bemutatott egy ismert jogász-házaspárnak, Bruce Ackermannak és Susan Rose-Ackermannak. Mindketten az amerikai Yale egyetemen tanítanak. Bruce az alkotmányjog elméletét kutatja, Susan pedig a korrupció tudományos vizsgálatának ismert szakembere.

Amikor megismerkedésünk után bemutattam Bruce-nak az elméletünket, érdekes módon vita alakult ki közöttünk. De egy idő után azt mondta, hogy meggyőztem és nagyon érdekli őt a téma. Kornai igen örült ennek, és hozzátette, hogy ilyen szempontból fontos lehet Ackerman szellemi támogatása, hiszen ő szaktekintély ezen a területen.

A konferencia egyik estjén Kornai vendégségbe hívott a lakására. A ház egy domboldalon fekszik, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a tájra. Amikor odaértünk, már sötétedni kezdett, így alkalmunk volt megcsodálni az éjszakai Budapest ragyogó fényeit is. Az új otthon nagyon ízlésesen volt berendezve. Némi vidám társalgást követően kocsival egy kis belvárosi étterembe vitt bennünket, ahol a híres magyar

halászlét kóstolhattuk meg.

Hadd említsek meg itt egy kis anekdotát. Kornai mindig régi autót vezetett. Mi, az akkori harvardi diákok megfigyeltük, hogy az összes tanár közül az ő kocsija, nevezetesen egy Volkswagen Rabbit a legviseltesebb. A neve is eléggé mulatságos: „nyúlautó”, és kategóriáját tekintve is elég szerény, ráadásul használt. Olyasmí volt, mint amit mi, szegény diákok vezettünk. Azt hittük, hogy mivel az év felét Magyarországon tölti, a harvardi kopott autó csak szükségmegoldás. De Budapesten is hasonlóképpen közlekedik, és nagyon büszke járművére. Biztos vagyok abban, hogy nem ért egyet az autóról szóló eszmefuttatásommal, de számomra ezek mind nagyszerű és mulatságos emlékek.

Aznap este a vacsora után János és Zsuzsa elvitt egy dunaparti sétára. Lelkes izgalommal mutatták Lánchidat, a Parlamentet, és azokat a kormányzati épületeket, ahol valaha dolgoztak. Volt egy kis intermezzo is: amikor egy térről a parkolóba visszatérve a professzor úr beindította a kocsit, nem látta a közeli oszlopot, így majdnem nekiment. Ezért rendesen meg is dorgálta Zsuzsa asszony.

2006-ban előadóként részt vettem egy, a budapesti Közép-Európai Egyetem (CEU) által szervezett konferencián, ahol Kornai is jelen volt. Így ismét találkoztunk Budapesten. Elvitt a város egyik legpatinásabb, még az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből megmaradt kávéházba, ahol sokáig beszélgettünk. Mesélt a hely történetéről, az ország történelméről és az aktuális politikai és gazdasági kérdésekről. Érdeklődött közös kínai barátainkról, például Qian Yingyiről, Wu Jinglianról és a többiekéről is. A technikai forradalomról is volt szó, mint például a Google és a informatikai fejlődés társadalomra gyakorolt hatásáról. Fia, András ennek a területnek a szakértője: matematikus, és nyelvészetből is doktorált a Stanford egyetemen.

2009 szeptemberében, a berlini fal leomlásának 20. évfordulójának, valamint Kelet-Európa és Közép-Európa újjászületésének alkalmából az helsinki Egyesült Nemzetek Egyeteme tudományos találkozott hívott össze. Itt újra volt szerencsém találkozni a professzor úrral, aki, akárcsak tíz évvel ezelőtt Stockholmban, most is a találkozó fő előadását (*keynote lecture*) tartotta. A technikai forradalom, a gazdasági rendszerváltás és a gazdasági rendszer kapcsolatáról beszélt a résztvevőknek.

A konferencia után a Kornai-házaspárral együtt hajóval egy Helsinki melletti kis szigetre látogattunk, ahol műemlékeket tekintettünk meg, több órán át sétálgattunk és beszélgettünk. A hétköznapi témákon kívül a professzor úr akkor is, mint általában, kritikáját fejezte ki a kínai reform intézményi alapjairól szóló konferencia-előadásommal kapcsolatban, amely egy új, régóta tartó kutatásom gyümölcse. Egyrészt pozitívan értékelte erőfeszítéseimet és bátorított, másrészt viszont élesen bírálta azt, hogy figyelmen kívül hagytam néhány nagyon fontos politikai tényezőt.

A tudományon kívül még a Wu Jinglian professzor 80. születésnapjának alkalmából Pekingbe tervezett nemzetközi tudományos konferenciára való utazásának előkészületeit is megvitattuk. Ám az előző félévben sokat romlott az egészsége. Felesége elmondta, azokban a napokban csak a kutatási eredmények javítottak a hangulatán. Mivel műtét előtt állt, igen kétségessé vált pekingi részvétele. Felkészült a legrosszabb esetre, és megtette a szükséges intézkedéseket. Részletesen érdeklődött a találkozó szervezési menete iránt a konferencia főszervezőjétől és közös barátunktól, Xiao Mengtól.

A kínai közgazdász szakmával való sorsszerű kapcsolata

Wu Jinglian a Kornai-önéletrajzról írt ajánlása a következő összegzést adja: „... műveinek túlnyomó többségét lefordították már kínaira, hiszen elméleteit és nézeteit a kínai közgazdaságtudományi szakma és a kínai gazdasági reform és fejlődés iránt érdeklődők jól ismerik; továbbá nagy hatással volt magára az országra is.” Valóban, Kornai mély hatást gyakorolt a kínai gazdasági reform egész folyamatára. Wu professzorral 1981 óta áll kapcsolatban, és e tudományos eszmecsere magját épp a központilag irányított tervgazdaság felszín alatt rejlő problémái képezik. Kornai professzor a Wu Jingliannak küldött születésnapjára írt köszöntőjében a következőket mondta: „Régóta ismerjük egymást, és mély barátság köt össze minket. Először körülbelül 30 évvel ezelőtt találkoztunk, 1981 nyarán a Nemzetközi Közgazdasági Társaság athéni, a relatív árakról szóló kerekasztal-konferenciáján.” Az eseményen Kornai vitába szállt egy szovjet közgazdással a szocialista rendszer problémájának természetéről. „De Wu professzor az én oldalamra állt és részletesen kifejtette a központi szabályozás alatt álló szocializmus rendszerbeli hiányosságait. A nyílt vita végeztével további hosszú beszélgetést folytattunk a szállodában. Itt kezdődött hosszú barátságunk.”

Kornait és Nobel-díjas kollégáját, James Tobint már 1985-ben, a kínai reform kezdetén meghívták az országba; és a látogatás eredményeként végül a híres Bashanlun-konferencián Kornai fontos javaslatokat tett a reformmal kapcsolatban. A Világbank kínai irodájának alapítója és vezető közgazdásza, Edwin Lim szervezte meg Kornai látogatását. Huszonöt évvel később így emlékezett vissza a történetekre: „Kelet-európai szakemberként Kornai volt az, aki a modern módszerek segítségével végzett, szocialista tervgazdaságról szóló elemzéseivel új magasságokat ért el. [...] És ami még ennél is fontosabb, a kelet-európai reformközgazdászok bebizonyították kínai kollégáinknak, hogy a központi tervezésen alapuló rendszer belső zavarainak intézményi problémák állnak a háttérben. A kínai döntéshozók és szakemberek eredetileg azt hitték, hogy a gazdasági problémák a téves politika következményei. Azonban a problémák valójában a központi tervgazdálkodási rendszernek alapvető természetében rejlenek; és ezen csak egy sor mélyreható, gazdasági reformintézkedés segíthet.” (Lim, 2009)

Lim elmondása szerint 1984 októberében a Kínai Kommunista Párt (CPC) Központi Bizottságának ülésén elfogadták a *CPC Központi Bizottságának a gazdasági rendszer*

reformjáról szóló határozatát, amely a reform irányvonalaként a „tervezett piacgazdaság” bevezetését irányozta elő. Ezután, 1985 elején az Állami Szerkezetátalakítási Bizottság vezetése kezdeményezte, hogy a Világbank egy olyan nemzetközi találkozót szervezzen, ahol megvitatásra kerülnek a tervgazdaságról piacgazdaságra való átállási folyamattal kapcsolatos problémák. Włodzimierz Brus lengyel közgazdász és Kornai „a szocializmus központi tervezési rendszerével kapcsolatos kérdések” szakértőiként kaptak meghívást a konferenciára, hogy „a tervgazdaságról a piacgazdaságra való átállás által támasztott mikro-követelményekről adjanak elő a kínai kollégáknak.” A Világbank és a Szerkezetátalakítási Bizottság közös erőfeszítéseinek köszönhetően 1985. szeptember 2. és 9. között a Jangcén lévő Bashan hajón rendezték meg a konferenciát; augusztus 31-én pedig a kínai miniszterelnök találkozott a résztvevő külföldi szakértőkkel és néhány kínai kollégájukkal.

A Bashanlun-konferencián találkoztak a kínai közgazdászok először — Kornai révén — a beruházási éhség, a hiány és a puha költségvetési korlát fogalmával. Ez lehetőséget nyújtott nekik arra, hogy jobban elmélyüljenek a szocialista gazdasági rendszer hibáinak elemzésében és a gazdasági reform fontos feladatainak pontosításában. Kornai kétféle megoldási mechanizmust mutatott be: a bürokratikus koordinációt és a piaci koordinációt. Továbbá amellett érvelt, hogy a hatékony reformnak a makro-szinten ellenőrzött piaci koordinációt kellene célmodellnek tekintenie (a részleteket ld. *A szocialista rendszer* c.műben). Kínából többek között a következő közgazdászok képviseltették magukat: An Zhiwen, Xue Muqiao, Ma Hong, Liu Guoguang, Tong Dalin, Gao Shangquan, Wu Jinglian, Xiang Huaicheng, Zhao Renwei, Guo Shuqing, Lou Jiwei, stb. (Lim, 2009)

A konferencián elhangzott javaslatok döntően befolyásolták a kínai közgazdaságtan gondolatmenetét; így módon a tudományos találkozó hosszú távon az egész kínai reformfolyamatra kihatással volt. Ekkor kezdődött a Kornai és *A hiány* iránti ’rajongás’. „Akkoriban a fiatal közgazdászok körében elterjedt mondás szerint Marx a hagyományos kapitalista gazdasággal, Kornai a szocialista gazdasági rendszerrel kapcsolatban végzett mélyreható elemzéseket” (Zhao Renwei, 2009). 1986-ban *A hiány* kínai kiadásának eladott példányszáma elérte a 100 000-et, és 1998-ban utánnymásra is sor került. A mű a kínai gazdasági reformok korai szakaszának fő elméleti olvasmánya lett, így a legtöbb nagy egyetem közgazdaságtudományi karán ebből tanítottak. Kornainak összesen legalább nyolc műve megjelent Kínában, beleértve *A hiány* és *A szocialista rendszer* című műveket is.

Kornait 1999-ben újra meghívták Kínába, ezúttal *A hiány* kínai fordításának második kiadása alkalmából. A könyv bemutatóján újra közvetlen eszmecserere került sor Kornai és számos kínai közgazdász illetve politikai döntéshozó között. Emlékszem, amikor visszatért, mesélt arról, hogy lenyűgözték őt az ország gazdasági reformjának eredményei; ugyanakkor mély aggodalom töltötte el, mert a politikai rendszer

reformja méreteiben és ütemében is messze elmarad a gazdasági reformétól.

A Nemzetközi Közgazdasági Társaság (IEA) elnökeként úgy döntött, hogy 2005 januárjában a Hong Kong-i Technológia és Tudomány Egyetemén (HKUST) rendezzék meg a társaság éves kerekasztal-konferenciáját, amelynek központi témája a piaci szocializmus, és a kínai és vietnámi reform volt. Kornai Qian Yingyit kérte meg tudományos főszervezőnek, a többi szervezési feladatot pedig a HKUST-on tanító Li Daokui-re bízta. Ez az összejövetel a szakterület legfontosabb tudományos találkozásának bizonyult, ahol sok nemzetközi szinten jelentős szakember mutatta be tanulmányát. Emellett ez volt az első alkalom tizenvalahány év után, amikor Kornai újra találkozott a harvardi kínai tanítványaival. Amikor később 2006-ban Budapesten találkoztunk, elvitt egy könyvesboltba, és büszkén mutatta a memoárban szereplő, HKUST-on készült közös fényképet, amin rajtunk kívül még Qian Yingyi, Wang Yijiang és Li Daokui látható.

A nyugati Kína-szakértők, így a gazdasági, politológiai, szociológiai szakemberek, valamint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap Kína-specialistái Kornai műveit alapvető szakirodalomnak tekintik. Ráadásul sokan a legjelentősebbek közül idővel össze is barátkoztak Kornaival (például Dwight Perkins és Barry Naughton, stb.).

Kína már túljutott a reform egy részén, és már maga mögött tudhat negyedszázadnyi óriási átalakulási folyamatot; ám Kornai a kínai gazdasági reformra gyakorolt állandó hatása nem csökkent. *A gondolat erejével* című memoár kínai kiadása most jelent csak meg Hong Kongban, így keveseknek volt még szerencséje a kezükbe venni. Ennek ellenére azok, akiknek már volt erre alkalmuk, a „Bashanlun-korszakéhoz” hasonló vagy még erősebb visszajelzéssel szolgáltak.

2009 szeptemberében az önéletrajzi könyvvel kapcsolatos bemutató összejövetelt rendeztek a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Gazdaságtudományi Kutatóintézetében. Az eseményt az intézet igazgatója és vezetősége részvételével az igazgatóhelyettes-asszony, Zhu Ling vezette. Előadást tartott Zhao Renwei, az intézet volt igazgatója; majd a volt igazgatóhelyettes, Mao Tianqi és a *Gazdasági kutatások* című folyóirat volt szerkesztője, Tang Zongkun osztották meg véleményüket a jelenlevőkkel.

Zhao részletesen bemutatta Kornai tudományos célkitűzéseit és eredményeit, valamint hangsúlyozta a professzor úr emberi és erkölcsi értékeit. Arra is rámutatott, hogy mind a mai napig sem sikerült Kínának megvalósítania a Kornai által Bashanlunban felvázolt makroökonómiai ellenőrzés alatt álló piaci koordinációs célmodellt.

Mao Tianqi felvázolta, hogyan kövesse egymást az a három lépés, amelyeken keresztül véleménye szerint a közgazdaságtan-hallgatók a legjobban megismerkedhetnek Kornai életművével. Kezdjék az önéletrajz, *A gondolat erejével* átolvasásával. Ez abban is segít, hogy tisztábban lássák a szocialista gazdaság

átalakulásának történelmi nyomvonalait. Utána gondosan tanulmányozzák A *szocialista rendszer*-t, és csak azután dolgozzák fel A *hiány* című művet. Utóbbival bizonyos fokig elégedetlen, amint azt a szerző maga is írja az önéletrajzában, mert öncenzúrával kellett korlátoznia a fejtegetéseket. A *szocialista rendszer* az a könyv, amely legtöbbet segíthet a szerző nézeteinek és a tervgazdaság predestinált kudarcának a megértéséhez.

Tang Zongkun professzor az állami vállalatok kettős függésével kapcsolatos tanulmányról beszélt, amelyet Kornai professzor az állami vállalatokkal kapcsolatos fórum egyik előadójaként írt meg, és amely 1985-ben jelent meg a *Gazdasági kutatások* című folyóiratban. Azóta húsz év telt el, és Kína teljes egészében a leírt állapotba került: az állami vállalatok egyrésztől a piactól függnek (vízszintesen), másrésztől viszont továbbra is erősen támaszkodnak az államra (függőlegesen). A mai Kínára „az állam erősödik, a nép gyengül” állapot jellemző. Rendszere nagyrészt a bürokrácia koordináló és parancsoló hangjaira hagyatkozik, amelyek nagy csapást jelentenek a piaci mechanizmusokra nézve.

Egy, a Kínai Nemzeti Bank elnökével, Zhou Xiaochuannal készített interjúban az újságíró a következőket írta: „[...] A bankelnök nem túl nagy irodájának közepén álló asztalon halomnyi irat legtetetjén feküdt Kornai János önéletrajzi könyve, amely meglehetősen 'viseltesnek' tűnt: látszik, hogy sokat lapozgatják. [...]”

Záró gondolatok: apai gondoskodás és az ösztönzés

Ez a memoár nem klasszikus értelemben vett tudományos mű, de nem is szokványos önéletrajz; hisz nagy mennyiségű tudományos tartalom található benne, de túlmegy a tudomány határain. Masahiko Aoki professzor szerint a művet „úgy is lehet értékelni, mint korunk egyik vezető társadalomtudományi tudós értekezését, egy, a tudományos alkotás etikájáról és pszichológiájáról képet mutató tükröt.” Valóban, az önéletrajz kifejezésre juttatja Kornai társadalomtudósi attitűdjét.

Kornai több mint 20 éve a tanárom, mentorom és barátom. Ugyanakkor a lelkem mélyére gyakorolt hatása inkább apai. Feleségem gyakran megjegyzi, hogy Kornai emberileg és természetében is nagyon hasonlít édesapámra, én pedig úgy viselkedem vele, mint az apámmal. Amikor találkoztak, elmondta Kornainak, hogy olyan hatással volt az életemre, mint édesapám. A tudományos karrierem legnagyobb szerencséje lehet egy szigorú apához hasonló tanár és mentor jelenléte, aki nem csak útmutatással, hanem ellenőrzéssel és építő kritikával is szolgál.

Negyedszázados szoros kapcsolatunk alatt az általam ismert Kornai János sohasem hajtott fejet a politikában, a tudományban vagy a társadalomban zajló egészségtelen folyamatok előtt. Mindig bátor volt, őszinte és egyenes. Sohasem áldozta fel elveit a pillanatnyi érdekek oltárán. Emberi és erkölcsi tartásával érte el tudományos előrehaladást. A *gondolat erejével* nem más, mint az igazságért és a társadalmi igazságosságért harcoló ember maga számára rögzített feljegyzéseinek gyűjteménye.